

80 éves jubileuma körül továbbra is virágzik a hamburgi Jeruzsálem gyülekezet és a Jeruzsálem Diakonissza Anyaház. Kórházukban közel 40 orvos dolgozik hat különböző szakterületen. A diakonisszák a kórházon kívül gyermek- és ifjúsági otthonokat is tartanak fenn, s azokban is szolgálnak. Kéthavonkénti körlevélben tájékoztatják barátaikat és az érdeklődőket szolgálatukról.

A „*zsidókeresztény est*” megjelölést azért használta Dr. Frank, mert kezdetben azt remélte, hogy megkeresztelt zsidók talán elkerülhetik az üldözést. Ez a reménye azonban végül is nem vált be.

A *Jeruzsálem gyülekezet* 1962 óta a hamburgi evangélikus egyház egyik gyülekezte, azzal a feladattal, hogy a zsidó nép felé végezzen szolgálatot (Dienst an Israel) az egész, 2,5 milliós „Észak-*elbiai evangélikus egyházban*”, amelynek négy egyházkerülete közül egyik a hamburgi.

16. BIBLIAFORDÍTÓ ERITREÁBAN

A misszionáriusok mindig nagy súlyt fektettek a Bibliának a helyi lakosság nyelvére való fordítására. Hiszen a hit hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által, – mondja Pál apostol a Rómabeliekhez írt levél 10. fejezetében (17. vers).

Volt a bibliafordításnak magyar származású munkása is. A magyarországi születésű Elsie Winquist, aki mint egy svéd orvos felesége került misszionáriusként *Eritréába, a tigrinya nevű afrikai nyelvre fordította le a Bibliát. Mikor ez a bibliafordítás 1957-ben elkészült, ez a *Brit és Külföldi Bibliatársulat történetének egyik legnagyobb eseménye lett.

Elsie szülei mindketten a zsidó vallásban születtek, s német és angol misszionáriusokkal való találkozások nyomán kezdtek érdeklődni az Újtestamentum és a keresztény hit iránt. Mikor Elsie lányuk megszületett Budapesten 1863-ban, már mindketten maguk is misszionáriusként működtek. Többek között nyolc évet a Szentföldön is töltöttek, s Elsie édesapját Jeruzsálemben az ismert *Gobat püspök avatta lelkészé.

Iskolába Elsie már Németországban járt, mert szülei közben Frankfurt mellé költöztek. Igen tehetséges fiatal lány volt, s egy nyelvtanára arra buzdította, hogy minél több nyelvet sajátítson el. Végül már hét európai és két afrikai nyelvet beszélt többé-kevésbé tökéletesen. A héber nyelvet is tanulmányozta, s ez utóbbi aztán segítségére vált a bibliafordításban is.

Férje, Karl Winquist, szintén erősen érdeklődött az afrikai nyelvek iránt. Mint *orvos-missionárius, nem kerülhetett közvetlen kapcsolatba betegeivel, ha nem tudta nyelvüket. De a tigrinya nyelv akkor, az 1880-as években, még csak a nép ajkán hangzott. Dr. Winquist egy munkatársa segítségével kezdte összegyűjteni a tigrinya szavakat s foglalta rendszerbe a nyelv nyelvtanát, helyesírását és szórendi szabályait. Elsie nyelvkészsége ebben nagy segítség volt. Céjük az volt, hogy írásban is hozzáférhetővé tegyék a tigrinya nyelvet a nép számára.

16 éven át dolgoztak, míg elkészültek az Újszövetség fordításával. Az első kiadást 1909-ben férje még megírta, de ugyanennek az évnek a végén agyvérzésben meghalt, s ott Eritre-

ában temették el. Elsie ettől kezdve maga folytatta a munkát. Még mielőtt az Újszövetség első kiadása elfogyott volna, már megvolt kéziratban az Ószövetség jórészenek fordítása is.

Férje halála után nem sokkal az őzvegy Winquistné visszatért Európába, s férje családja közelében Svédországban telepedett le. De a nagy feladat nem hagyta nyugton. 1929-ben visszatért Eritreába, megkereste férje volt munkatársát s nekilátott a kézirat kiegészítésének. Néhány évre rá azonban elérkezett Eritrea olasz megszállása, a misszionáriusokat kiutasították az országból, s neki is távoznia kellett. A világháború hullámai is elborították Eritreát, s évekig gondolni sem lehetett a visszatérésre. De magával vitte Svédországba a kéziratot s ott folytatta a munkát. Egy eritreai munkatárs önként hagyta el hazáját, hogy ebben a fontos munkában segítségre legyen az őzvegynek.

Mire véget ért a második világháború, Elsie Winquist már 80. életévén is túl volt. A bibliafordítás ügye most sem hagyta nyugton, s barátai és ismerősei intése ellenére is visszatért korábbi tevékenységének színterére. Biztatólag hatott rá az is, hogy tudta: az eritreai keresztényeknek igen sokat jelentett a háború viszontagságai között az, hogy legalább az Újszövetséget olvashatták anyanyelvükön.

A háború után a tigrinya nyelv hivatalos nyelvvé lett, s ez jórészt annak köszönhető, hogy a bibliafordítás révén a nyelv irodalmi nyelvvé vált. Elsie Winquist kitartó, szívós munkája gyümölcsöt termett nemcsak az evangélium terjesztésében, hanem a tigrinya nyelvet beszélő eritreaiak egész kultúrájára nézve.

92 éves volt már Elsie Winquist mikor még résztvett a korrekúraolvasás munkájában, s még azt is megérte, hogy a teljes tigrinya Biblia első nyomtatott kiadásának első példányát átnyújthatták neki. Élete nagy munkájának ez a látható gyümölcse végtelen örömet szerzett utolsó napjaira. 1957 decemberében költözött el az élők sorából, 94 éves korában.

Nem minden nép van abban a szerencsés helyzetben, hogy Isten igéjét anyanyelvén olvashatja. Igaz, több mint 300 nyelvre le van fordítva az egész Biblia, és már több mint 2000 nyelvre olvasható a Bibliának kisebb vagy nagyobb része. De még mindig van közel 300 úgynevezett „főnyelv” és sokszáz

tájszólás vagy nyelv-változat, amelyeken a Bibliából egyetlen vers sincs még meg nyomtatásban. All ez például a magyarral rokon vogul, cseremisiz és osztyjak nyelvre is (míg zürjénül és mordvinul már vannak Biblia-részek).

A Bibliának a helyi lakosság nyelvére való fordításával sok misszionárius, Winquistékhez hasonlóan, nemcsak Isten Igéjét juttatta el sok néphez, hanem éppen bibliafordító munkájuk során írásban kifejezhető nyelvet ajándékoztak sok népnek. E tekintetben a misszionáriusok munkája korszakalkotó volt sok ázsiai és afrikai nép történetében.

* * *

Eritrea az idők során volt már olasz gyarmat, brit védnökség, önálló állam és etiópiai tartomány. Évtizedes harcok után 1991-ben nyert önállóságot, s 3,5 millió lakosa 1993 áprilisában népszavazásban döntötte el, hogy független kíván lenni az etióp államtól, amely 1962-ben bekebelezte. A tigrinya nyelvet a lakosság többsége beszéli, de az, és azzal közeli rokon nyelvek, használatosak Etiópiában is.

A *Brit és Külföldi Bibliatársulat* (British and Foreign Bible Society) 1804-ben alakult, s kezdetől fogva a Bibliának „idegen” nyelveken (azaz nemcsak angol nyelven) való terjesztését is feladatául tűzte ki. Sok európai országban már a 19. században alakultak önálló bibliatársulatok, így pl. Finnországban (1812), Hollandiában (1814), Svédországban (1815), Norvégiában (1816) már a század elején. A Magyar Biblia Társulat csak 1942-ben alakult meg, az előtt – mint sok más országban – Magyarországon is a Brit és Külföldi Bibliatársulat vállalta a Biblia terjesztését. 1946-ban a világ sok országában működő helyi bibliatársulatok világszövetséget szerveztek United Bible Societies néven. Ennek első elnöke a norvég Eivind Berggrav püspök lett.

Samuel Gobat püspökről külön fejezet szól e könyvben.

Az eritreai *orvosi missziót* a múlt század végén a svéd Evangélikus Fosterlandstiftelsen (tulajdonképpen „Evangéliumi Hazafias Alapítvány”) nevű szervezet indította el, amely a Carl Olof Rosenius (1816–1868) nevéhez fűződő ébrdés során alakult 1856-ban, s rá öt évre határozta el, hogy a külmisziót is célkitűzésévé teszi.

A *bibliafordítások* száma 1992-ben érte el a kétezret. Ez azonban azoknak a nyelveknek a számát jelenti, amelyekben legalább egy bibliai könyv vagy hosszabb részlet megtalálható. Az Újtestámentum 770 nyelvre van lefordítva, a teljes Biblia 329-re (hétten többre mint 1991 végén). A világon beszélt valamennyi nyelv számát nem lehet pontosan megállapítani, – valahol 3000 és 6000 között lehet. Szerzte a világon jelenleg körülbelül 600 nyelven készülnék új vagy revideált fordítások.

17. KRISZTUSHÍVŐ RABBI

Másberény felől Cegléd felé haladva félúton ér az ember Tápiószelébe. Ebben a községben működött több évtizeden át a múlt század közepén egy ismert zsidó rabbi, **Lichtenstein** Izsák. Ma már nincs zsidó hitközség Tápiószelén, de könnyen lehet, hogy az idősebbek között van olyan, aki még hallott erről a rabbiról nagyszüleitől.

Lichtenstein Izsák idejében még zsidó elemi iskola is volt Tápiószelén. Ennek egyik tanítója mutatott egyszer a rabbinak egy német Bibliát. A rabbi átlapozta, gondolván hogy ez talán az Ószövetség német fordítása lehet. De megakadt a szeme Jézus Krisztus nevéén, s ezen annyira felháborodott, hogy összeszidta a tanítót, elvette tőle a Bibliát, s könyvgyűjteményében jól elrejtette egy sarokban. Ott is porosodott aztán az, több mint húsz éven át.

Ebben az időben erős antiszemita hullám viharzott át Magyarországon. Csúcsponjtja volt ennek a hírhedt *tiszaeszlári vérvád 1882-ben. Ebben a Tisza-menti faluban 12 zsidó férfit és egy zsidó nőt azzal a váddal tartóztattak le, hogy egy keresztény leányt eltektek láb alól, hogy vérét rituális célra használják. A per hosszú ideig elhúzódott s végül is bebizonyosodott, hogy koholt vádról volt szó. Valamennyi vádlottat felmentették. De közben a közvéleményt sok újságcikk, könyv és más nyomtatvány antiszemita hangulatra befolyásolta.

A vádlottak védője Eötvös Károly volt, aki a perrel kapcsolatban alapos kutatómunkát is végzett, hogy a rituális gyilkosságról szóló mesét leplezze és elutasíthassa. De a per nemzetközi feltűnést is keltett, s több külföldi tudós és publicista is bizonyította a vádak tarthatatlanságát. Ezek között volt a híres lipcsei teológiai tanár, *Franz Delitzsch professor, a Norvég Egyházi Misszió jó barátja és „fegyvertársa”, aki több könyvet is adott ki a tiszaeszlári perrel kapcsolatban.

Lichtenstein Izsák később arról számolt be, hogy ő a tiszaeszlári per kapcsán kezdte olvasni Delitzsch professor és más keresztény tudósok könyveit és írásait. Feltűnt neki, hogy a zsidókat védő tudósok ismételtén utaltak arra, hogy Jézus Krisztus örömet és békeséget hozó Megváltó, hogy az ő

1886-ban zsidóságtudományi intézetet alapított „Institutum Judaicum” névvel, mely utóbb róla még a „Delitzschianum” jelzést is kapta. Az intézet ma is fennáll, de mivel a nemzetiszocialista uralom alatt bezárták és híres könyvtárát megsemmisítették, a második világháború után az NSZK-beli Münstertben szervezték újjá.

Lichtenstein Izsák *önéletrajza* németül jelent meg először. Egészében vagy részletekben több nyelvre fordították le.

Az *unoka*, *Lichtenstein Emmánuel*, a második világháború után amerikai evangélikus egyházak meghívására az argentinai Buenos Airesben végzett missziói szolgálatot egészen az 50-es évek végéig, mint az egyik ottani evangélikus gyülekezet lelkésze.

18. „... A FÖLD VÉGSŐ HATÁRAIG ...”

A magyarországi evangélikusság nem mutathat fel nagy teljesítményeket a külmiszió szolgálatában. De nem szabad lekicsinyelnünk azt ami e téren történt. Voltak a misszióknak munkatársai Magyarországról is. Némelyikük szolgálata úgyszólván teljesen feledésbe merült. De volt olyan is, akinek nevét majdnem minden evangélikus ismeri. Soroljuk fel ezeket itt röviden.

Elsőként ***Filder Györgyöt** kell megemlítenünk. 1716-ban született az erdélyi Szászsebes községben (amelynek német neve Mühlbach, mai román neve Sebes). Édesapja az ottani evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Németországi tartózkodás alatt ismerkedett meg a *hernhuti testvérgyülekezettel, s mint annak misszionáriusa működött 1756-tól két évig Egyiptomban. Súlyos betegség miatt vissza kellett térnie Európába, hosszabb ideig Magyarországon nevelői munkát vállalt, 1793-ban Németországban halt meg.

***Böhm Sámuel** 1831-ben született a burgenlandi, akkor Magyarországhoz tartozó, Kicléd nevű faluban (mai neve Kitzladen). Felsőlövő (Oberschützen) mellett. A felsőlövői tanítóképző elvégzése után négyéves kiképzést kapott a híres *bázeli missziói iskolában, s 1857-ben avatták misszionáriussá Bécsben. Még abban az évben mint az északnémetországi *,brémai misszió” kiküldöttje indult el Nyugat-Afrikába.

Munkahelye a brémai misszió egyik állomása volt Keta-ban, az akkori *Togo-ban, több német misszionáriussal együtt. Egy missziói iskolában tanított, a közeli falvakba járt összegyűjteni a lakosságot igehirdetési alkalmakra, s rövid-hosszabb körutakra is indult a partvidéken.

Az európai misszionáriusok közül sokan trópusi betegségeknek, főleg a maláriának estek áldozatul. A gyilkos éghajlat az ő egészségét is megtámadta, s rövid két évnyi missziói szolgálat után ott halt meg Keta-ban 1857 októberében.

***Kunst Irén** 1869-ben Königsbergben született. Édesanyjával már 10 éves korában Budapestre költözött, s itt kapott döntő indításpontot György Vilmos Deák téri lelkész és a skót misszió révén. A külmiszióba érzett elhivatása csak 34 éves korában

lett olyan konkrét, hogy felvették a *Kina Belföldi Misszió német ágának Liebenzell-i missziói iskolájába. Mivel tanítónői kiképzését már korábban megszerezte, féléves tanfolyam elvégzése után 1904 szeptemberében indult el Kínába, s a *Német Nők Missziói Imaszövetsége vállalta eltartását.

Első, kilencéves kínai szolgálata alatt *Hunan tartomány fővárosában Csangsa-ban többek között egy vakok számára felállított missziói iskolát vezetett. A közben kitört első világháború megakadályozta újabb kiutazását, erre csak 1920-ban kerül sor. Ez a tízéves szolgálata már Hunan tartomány több tájára vezette, ahol missziói állomásokat és gyülekezeteket alapított. Rövid magyarországi tartózkodás után harmadszor is visszatért Kínába. Egy tízfuszos beteg ápolása közben maga is megkapta a betegséget, s ott halt meg Kínában 1934-ben.

Itthoni látogatásait fáradságtalan utazással töltötte, hogy minél több gyülekezetben éléssze a missziói lángot. Ez a munkássága sokat jelentett a külmisziói iránti felelősség ébresztésében.

Kevesebbet tudunk *Hermann Adolf külmisziói szolgáltatóról. Mint Böhm Sámuel, ő is Felsőlövő közelében, Alsólövő (Unterschützen) faluban született, 1880-ban. Angliában orvosnak készült s a *Kina Belföldi Misszió kiküldöttjeként 1905-ben érkezett Kínába. Több beszámolója jelent meg magyarországi egyházi lapokban, de 1907-ben megszakadt vele a kapcsolat.

*Pauer Irma, a Fébé diakonissza anyaház első főnöknője, szintén volt külmisziói szolgálatban, 1912-től az első világháború kitöréséig, mint a *Szudáni Úttörő Misszió kiküldöttje Egyiptomban. Ekkor mint idegen állampolgárnak el kellett hagynia az országot, s visszatérve Magyarországra a belmisszió és diakonissza ügy munkása lett.

*Roth Henrik a bácskai Szeghegyen (akkori német neve Sonnhag, mai szerb neve Lovćenac) született 1887-ben. A nagyszebeni gimnázium elvégzése után a lipcsei missziói szemináriumban kapott ötéves kiképzést. Egyéves németországi tanítói működés után Lipcsében avatták misszionáriussá s a „lipcsei misszió” kiküldöttjeként utazott ki Kelet-Afrikába 1912 tavaszán.

A mai Tanzánia szárazföldi része, régi nevén Tanganyika,

akkor német gyarmat volt. Roth Henrik kezdetben Arusa-ban volt (ma a *tanzániai evangélikus egyház egyik fontos központja), később pedig a Madsame-i missziói állomáson. Mikor kitört az első világháború, mint egy német misszió munkatársát, őt is behívták katonának. Ezzel vége is lett rövid missziói szolgálatának. Angol fogságba esett, s mikor abból kiszabadult, visszatért Magyarországra. Egy barátja arról tájékoztatta a lipcsei missziót, hogy 1927-ben tudóverszben halt meg Szegeden.

*Kunos Jenő neve nem ismeretlen a mai magyar evangélikusok előtt. Mint Kunst Irén „utódja” utazott ki Kínába, jelenleg az Egyesült Államokban él. Több ízben meglátogatta Magyarországot az utóbbi években s gyülekezetekben is szolgált.

1914-ben született Győrben. Diákkorában Túróczy Zoltán akkori győri lelkész diákmunkája és misszionáriusok győri látogatása gyakorolt rá fontos hatást. Finnországi tanulmányaiton közelebről ismerkedett meg a finn külmiszió szolgálattal, s a *Finn Missziói Társaság vállalta kiküldését. Miután Kapi Béla püspök már 1936-ban lelkészé avatta, misszionáriusává avatása 1939 elején Budapesten történt.

Munkaterülete ugyanabban a Hunan tartományban volt, ahol Kunst Irén is működött. A 40-es évek második felében a kínai politikai helyzet gyökeresen megváltozott, s mint minden európai és amerikai misszionáriusnak, neki is el kellett hagynia Kínát. Az Egyesült Államokban gyülekezeti szolgálatot vállalt, finn, magyar és angol nyelvű gyülekezetekben.

Leidenfrost Tivadar az 1950-es években hagyta el Magyarországot, lelkészi és misszionáriusi kiképzését az Egyesült Államokban kapta. Egyháza, az „Evangélikus Egyház Amerikában” a nyugat-afrikai *Libériába küldte ki misszionáriusként. A *libériai evangélikus egyház épp akkor, az 1960-as években, nyerte el önállóságát. Svéd, német és amerikai misszionáriusok, köztük Leidenfrost Tivadar is, segítettek az önálló libériai evangélikusság szolgálatának kiépítésében.

Bálint Zoltán ugyan nem mint misszionárius utazott ki Afrikába 1985-ben, hanem vízmérnöki szaktudását bocsátotta rendelkezésére a *Lutheránus Világszövetségnek, amely *Zimbabwe-ben egy nagy víztározó építéséhez ígért segítséget.

De szakértői működését *keresztény biztonyságtétellel kötötte össze, ezzel erősítve nemcsak az ország gazdaságát, de a *zimbabwei evangélikus egyház szolgálatát is.

Ne feledkezzünk meg a református testvéregyház misszionáriusairól sem. Különösen emlékeztet **Molnár Mária** (1886–1943) neve, aki az Admirális szigetekhez tartozó Mánusz szigetén halt mártírhálát a második világháború alatt. Az 1930-as években **Döbrössy Lajos** a bulgáriai törökök között végzett missziói szolgálatot. Az erdélyi reformátusság kiküldötte ***Babos Sándor** 1933-tól kezdve Mandzsúriában, majd később Japánban volt misszionárius s most az Egyesült Államokban él.

* * *

Piller György, Böhm Sámuel, Hermann Adolf, Pauer Irma és Roth Henrik életéről és külmissziói szolgálatáról további részleteket találunk két, immár több mint 50 éves missziói kiadványban. Draskóczy László: A magyar kereszténység külmissziói szolgálata c. 127 oldalas könyvecskéje 1940-ben jelent meg a Református Traktátus Sorozat kiadásában (Református írások 7. szám). Ugyanabban az évben adta ki a Magyar Evangélikus Misszióegyesület Scholtz Ödön: Az evangélikus misszióügy fejlődése Magyarországon kezdetről fogva az Országos Misszióegyesület megalapításáig c. füzetét (32 oldal). *Böhm Sámuel* életrajza születésének századik évfordulója alkalmából külön füzetként is megjelent 1931-ben a Magyar Evangéliumi Keresztény Missziói Szövetség kiadásában Budapesten (Missziói Füzetek 2., Virágh Sándor: Böhm Sámuel, az első magyar misszionárius élete. 16 o.).

*Kunst Irén*ről emlékkönyv jelent meg 1935-ben, Gáncs Aladár állította össze. Rövid életrajzát id. Harmati Béla írta meg a „Kunst Irén emléke” c. füzetben, amelyet az Evangélikus Misszióegyesület 1944-ben adott ki Győrben (25–32.o.). Egy rövidebb életrajza megtalálható „Az Ige szolgái” c. kiadványban (Tápiószentmárton 1992, 9–14.o.). *Kunos Jenő* szolgálatáról közelebbi adatokat tartalmaz az említett „Kunst Irén emléke” c. füzet (36–44.o.), életrajzi adatait a fent említett „Az Ige szolgái” c. füzet is tartalmazza, egy beszámolója megtalálható ugyanott (17–20.o.). Az 1980-as évek végétől kezdve több beszámolót írt a magyarországi

és az amerikai magyar evangélikus sajtóban és tartott rádióadásokban.

Állítni Zoltán feleségének a zimbabwei évekről írt könyve (Állítné Kis Beáta: Tóvá lesz a délibáb, Budapest 1989) színes környezet-leírásával, élénk stílusával, sűrűn alkalmazott bibliai utalásaival nemzetközi viszonylatban is a missziói irodalom egyik gyöngyszemének számítana.

Babos Sándor mandzsúriai leveleiből Némethy Sándor adott ki egy egész gyűjteményt, bevezetéssel, magyarázatokkal, képekkel: Fogodák ármékában, Budapest 1944, 224 oldal.

A *Herrnhuti Testvérgyűlékezzetről* közelebbit olvashatunk a 3. fejezet egyik jegyzetében.

A „*Bázeli misszió*” (Basler Mission) 1815-ben alakult, a pietista eredetű „Christentumsgesellschaft” körében, mint az első európai (nem brit) „missziótársaság”, s már a rákövetkező évben misszionáriusképző iskolát (Missionseminar) nyitott. Kezdetről fogva több ország területéről kapott támogatást, így Svájcban kívül Dél-Németországból, Ausztriából és Elzászból is. Misszionáriusai is különböző hitvallási alapú egyházakból kerültek ki, és sok esetben más missziók szolgálatába is álltak. Százéves évfordulója körül a Bázeli misszióknak 450 misszionáriusa volt Afrikában és Ázsiában. 1994-ben önálló német ága is alakult, Stuttgart központtal.

A „*Brémai misszió*” (hivatalos nevén Norddeutsche Missionsgesellschaft) 1836-ban a bázeli misszió északnémetországi barátaiból alakult Hamburgban, de központját később Brémába tette át. Kezdetről fogva elkerülte a felekezeti hitvallásos alapot, s a lutheránus alapot valló missziók fejlődésével (Lipcse, Neuendettelsau, Hermsburg) sokat veszített kezdeti jelentőségéből. De mindmáig megvan az a missziói területe (Ghana/Togo), ahol Böhm Sámuel is működött.

Togo 1884-ben német gyarmat lett, melyet az első világháború alatt francia és angol csapatok foglaltak el és osztottak két részre. Az angol megszállás alatti rész később Ghanahoz (1872–1957 angol gyarmat Aranypart, Gold Coast, néven) csatlakozott, s ma oda tartozik Keta is, ahol Böhm Sámuel működött. *Ghana* 1957-ben lett